

בס"ד

"אקדמות מילין"

מתוך "ליקוטי שמואל"

מלקט ועורך ש. אייזיקוביץ

eisikovits1@gmail.com

הגיליון מופיע באתר 'לדעת' וכן ניתן לקבלו לאימייל מדי שבוע על ידי שליחת בקשה ל eisikovits1@gmail.com ,

אודה לכם אם תעבירו את העלון לאנשי הקשר שלכם או כתובות של מעוניינים בעלון . אשמח לקבל הערות מחכימות ובל"נ אשתדל להתייחס אליהם . גם רשות להדפיס / לחלק / להעתיק / לשמור. - בשעת הצורך הרשות נתונה לאמור מהדברים שבעלון אף שלא בשם אומרם. אך הבא להדפיס יביא גאולה לעולם וידפיס בשם אומרם.

אקדמות

אקדמות הוא פיוט בשפה הארמית, הנאמר בקהילות אשכנז בחג השבועות לפני קריאת התורה.

בפיוט יש 45 בתים שבכל אחד שתי שורות. תחילה עוסק הפיוט בתיאור גדולתו של הקב"ה, שאי אפשר לתארה גם אילו היו כל עצי היער לקני כתיבה וכל בני האדם לכותבים. אחר כך מתוארים המלאכים המשרתים את הא-ל, ולבסוף מתואר דו-שיח בין עם ישראל לבין אומות העולם: האומות שואלות מדוע עם ישראל דבק בקב"ה, ועם ישראל משיב בתיאור השכר המובטח לעובדי ה' לעתיד לבוא.

מקור הפיוט

הפיוט חובר על ידי רבי מאיר ברבי יצחק ש"ץ נהוראי, פייטן אשכנזי שחי בנורמס (וורמייזא) בזמנו של רש"י (המאה ה-11). הוא מהווה שריד למנהג קדום: בזמן המשנה נהגו לתרגם במהלך קריאת התורה כל פסוק לארמית עבור פשוטי העם שלא שלטו בלשון הקודש, כאשר התרגומים לוו בהקדמות ובפיוטים. בתקופת חיבור הפיוט אקדמות כבר פסק מנהג התרגום, אך חכמי אשכנז וצרפת שימרו אותו פעמיים בשנה - בשביעי של פסח ובשבועות. בנסיבות אלו חיבר רבי מאיר ש"ץ פיוט זה, שבו הוא מבקש רשות מהקהל לפתוח בדברים וממשיך בתשבחות לא-לוהים ולעם ישראל.

אגדות

נסיבות חיבור הפיוט נכרכו באגדה עממית במסורת היהודית. האגדה מספרת על כומר בארצות אשכנז "בימי הקיסר אנדיס מרטין די לאנצ'י", בשנת 311, שהיה הורג בכישופיו יהודים רבים, ונתגלה לחכמים בחלום כי קיים יהודי מעשרת שבטי ישראל ששווה מעבר לנהר הסמבטיון שביכולתו להילחם בכומר. רבי מאיר בר רבי יצחק נבחר להישלח, יחד עם קבוצת מלווים, אל מעבר לסמבטיון כדי לקרוא ליהודי

זה. המאבק התקיים בנוכחות המלך, ובסיומו ניצח היהודי את הכומר וניצלו היהודים: "הקיסר ושריו הודו כי ה' הא-לוקים הוא מלך ישראל וגואלו וחזרו היהודים בשמחה לבתיהם". היה זה ערב חג השבועות, והזקן מעשרת השבטים כתב את פיוט האקדמות כשבראשי בתיו רמז לשליח שנטל עליו את המשימה: "רבי מאיר בר רבי יצחק יגדל בתורה ובמעשים טובים אמן חזק ואמץ". לפי האגדה ניתן לחצות את הנהר רק בשבת שבמהלכה הוא נח מזעפו, אך הוא נמצא מחוץ לתחום שבת, ולכן לרבי מאיר אסור היה, מבחינה הלכתית, לחזור לאשכנז דרך הנהר. בדרכו הראשונה ניתנה לו היתר מיוחד משום שפיקוח נפש דוחה שבת.

לפי גרסה אחרת, הסיפור התרחש בשנת ד'קכ"א (360–361), והפיוט חובר על ידי רבי מאיר עצמו בעת שליווה את היהודי מעשרת השבטים לקראת יציאתו, כיוון שידע שלא יוכל לשוב יחד עמו לאשכנז. בגרסה זו מכונה האיש על שום צבע שעריו, "היהודי האדמוני", ורבי מאיר נשא לאישה את בתו, ואילו היהודי נשא באשכנז לאישה את בתו של רבי מאיר.

חוקר המסורה הגרמני רבי וולף היידנהיים, במחזור שלו לשבועות, פקפק בתוקף ההיסטורי של הסיפור, אך הוסיף "אם קבלה היא - נקבל". הסיפור גם נוגד מסורות שונות המציינות את מקום קבורתו של רבי מאיר באירופה או בארץ ישראל, בעוד שלפי הסיפור הוא נותר עם עשרת השבטים ונפטר שם. העותק הקדום ביותר של סיפור זה ששרד והתגלה רק לאחרונה הודפס בעברית בשנת ה'ש"ץ (1629–1630), ונכתב בעצמו על בסיס כתב יד קדום יותר ביידיש. בשנת ה'תנ"ד (1693) הופיע בפירדא בגרמניה הסיפור המלא בספר ביידיש בשם "מגילת רבי מאיר". בספר "מעשה נסים" (אמסטרדם, ה'תנ"ו-1696), המתעד ביידיש אגדות יהודיות בנורמס שבה חי רבי מאיר, מוזכר הסיפור רק בדרך אגב, במסגרת תיאור של הגלגל שהפך את הכומר לבעל כוחות כישוף. הסיפור לא הוזכר בספרות התורנית המרכזית, למעט אזכורים קצרים כגון בספר אליה רבה בתחילת המאה-18, וכן אצל רבי אברהם יגל, מחכמי איטליה (1553–1624). תרגום נוסף לעברית של האגדה הופיע בפולין בשנת 1916 בספר "מעשה גבורות", ומוצגת בו גרסה שונה על בסיס כתב יד שהיה לפניו.

בקהילת וורמייזא עצמה, עיר מגוריו של מחבר הפיוט, לא נהגו לקרוא אקדמות, בשל סיפור על שליח ציבור שפעם אחת השתפך בקול נעים בעת הקריאה עד שיצאה נשמתו.

אגדה נוספת מספרת שהפיוט נכתב בכוונה בלשון ארמית מאוחרת, שהיא לשון שהמלאכים אינם מבינים, כיוון שהיצירה הוחשבה מושלמת, והיה חשש מפגיעתם הנקמנית של המלאכים המקנאים. בלשון זו הם לא שלטו וכך נשמר המחבר מפגיעתם הרעה.

תוכן הפיוט

לאחר בקשת רשות פותח הפייטן בתיאור גדולתו של הקב"ה, שאי אפשר לתארה גם אילו היו כל עצי היער לקני כתיבה וכל בני האדם לכותבים. אחר כך מתוארים המלאכים המשרתים את הא-ל. הפייטן עובר לשבח את עם ישראל העובד את הקב"ה. הוא מתאר דו-שיח בין כנסת ישראל לבין אומות העולם: האומות שואלות מדוע עם ישראל דבק בקב"ה, וכנסת ישראל משיבה בתיאור השכר המובטח לעובדי ה' לעתיד לבוא.

הפיוט כתוב כולו בשפה הארמית עם חרון אחיד - "תא" בסופי השורות. הבתים של הפיוט ערוכים באקרוסטיכון בחלקו הראשון של הפיוט לפי סדר האלפבית ולאחר מכן לפי שמו של הפייטן, "מאיר ביר רבי יצחק יגדל בתורה ובמעשים טובים אמן וחזק ואמץ", אות לכל שורה. הפיוט נקרא אקדמות על שם פתיחתו, "אקדמות מילין ושפירות שותא" (הקדמת הדברים ופתיחת השיחה). יש בפיוט 45 בתים שבכל אחד שתי שורות.

זמן אמירת הפיוט

בעבר נהגו לומר את הפיוט לאחר קריאת הפסוק הראשון של סדר הקריאה בתורה לחג השבועות או בין ברכות התורה לקריאת התורה. אולם לאחר מכן התעורר פולמוס סביב אמירת הפיוט באמצע קריאת התורה, משום שחלק מהפוסקים (למשל, הרב דוד הלוי סגל, בטורי זהב על שו"ע "עאו"ת תצ"ד) ראו באמירתו הפסק ואחרים ראו חשיבות במסורת הקדומה של אמירתו באמצע קריאת התורה דווקא. היום נהוג שהעולה מברך רק אחרי אמירת הפיוט. החזן והציבור קוראים את הפיוט ביחד, שתי שורות קורא החזן בקול ושתי שורות עונה לו הציבור. יש נוהגים שהרב הוא שקורא את הפיוט.

לחן

הפיוט מושר בנעימה מיוחדת על ידי שליח הציבור והקהל לסירוגין.. המנגינה המקובלת נחשבת לעתיקה (ימי הביניים), אך מקורה אינו ידוע, והיא נכללת לעתים כחלק מסדרת נעימות מסורתיות עממיות שזכו לכינוי "ניגונים מסיני". בקהילות של יוצאי יהדות רוסיה מושרת המנגינה גם בברכת הקידוש בשלוש רגלים, ובשמחת תורה בעת עלייתו לתורה של "חתן התורה".

חוקר המוזיקה היהודית מאיר שמעון גשורי תיאר את חשיבות הנעימה בשירת בתי הכנסת:

שלוש נעימות הן בסידור התפילות והפיוטים המרעישות את הנפש והמתסיסות

את הרגש: "כל נדרי" , טל-גשם-נעילה , "וזה של "אקדמות"... לפי מנהג שנתקבל בעם היו קורין "אקדמות" בלחן מתוק המשתפך בכל האיברים ומשרה חגיגות גדולה והניגון מרומם את הנשמה ומחיה נפשות.

מנגינה נוספת משמשת בבתי כנסת של יהדות גרמניה, ומושרת בשבועות גם בחלקים של תפילת ערבית, קריאת ההלל וברכת כהנים. בחצרות חסידות גור וחסידות אלכסנדר נהגו לשיר את הפיוט בניגון מיוחד שהחסידים מלחינים מדי שנה.

אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו (סיפורי צדיקים, עלון 154)

לפני למעלה מתשע מאות שנה, חי בורמייזה, העיר בו חי רש"י הקדוש, צדיק גדול ושמו רבי מאיר בן יצחק נהוראי זיע"א, הוא התפרסם כפייטן שחיבר פיוטים רבים ובהם שפך את שיחו לפני הבורא, בנוסף לכך נחון רבי מאיר בקול ערב , וכאשר היה עובר לפני התיבה ושר את התפילות, היו לבבות המתפללים עולים על גדותיהם מרוב מתיקות וגעגועים אל הבורא יתברך שמו, רבי מאיר היה אהוב ונכבד על בני שתי הקהילות, מגנצה וורמייזה, ורש"י נמנה על חבריו, רבים מפיוטיו של רבי מאיר הוקדשו לנושא הגלות, והוא ביטא צער עמוק על סבלות היהודים בחשכת הגלות, ביכה את חורבן ביהמ"ק והיה מיצר ודואב על גלות השכינה. יחד עם זאת הוא גם חיבר תהילות ותפילות הודיה אל ה', שהיו חדורות שמחה אמונה ובטחון בגאולה העתידה לבוא . לא היה כמותו בדורו שהיה מסוגל לבטא את רגשותיו של העם היהודי בשיריו ובפיוטיו, הגיעו דברים לידי כך, שלפי המסופר קינאו המלאכים שבשמים ברבי מאיר, לאחר שהאזינו לשיריו ולפיוטיו, הם ניסו לחטוף את תהילותיו של רבי מאיר ולשיר אותם לפני כסא הכבוד, אך הבורא יתברך היסה אותם וביקשם להיות בשקט באומרו, כי הוא רוצה לשמוע את התהילות וההודיות מושרות בפי בני תמותה , ובמיוחד מפי רבי מאיר בן יצחק, והמלאכים נאלמו דום, לא אחת קרה שהמלאכים אכן הצליחו לחטוף את תשבחותיו של רבי מאיר עוד לפני שהוא הספיק לשיר אותם או אפילו לכתוב אותם, במקרים כאלה הם רצו מהר אל כסא הכבוד ושרו שם כפי שרק מלאכים יכולים לשיר .

בין המלאכים הללו היה אחד שהיה לו מפתח אל כל הסודות ושמו כן הוא "סודיא-ל", בא מלאך זה אל רבי מאיר וגילה לו את הסוד, שיש מלאכים בשמים אשר חוטפים את ניגוניו ושרים אותם לפני הקב"ה עוד לפני שהוא בעצמו מצליח להעלותם על דל שפתיו. רבי מאיר הודה למלאך על הסוד השמימי שגילה לו, והחל לחשוב מחשבות ולחבל תחבולות כיצד יוכל להתחכם ולהערים על המלאכים שאינם מוכנים לחכות עד שישמעו את הפיוטים ממנו, הוא חשב וחשב, עד שהגיע לכלל עצה, הוא נזכר במה שאמרו חז"ל כי מלאכי השרת אינם מבינים את לשון הארמית,

ולכן החל לחבר פיוטים בשפה זו. אחד הפיוטים היפים ביותר בארמית אותם חיבר רבי מאיר, הוא פיוט "אקדמות". הפיוט מורכב מתשעים חרוזים, שכולם מסתיימים עם הסיומת "תא" ארבעים וארבע השורות הראשונות ערוכות לפי האלף בית, שתי שורות לכל אות, שאר השורות מכילות את ראשי התיבות "מאיר בר' רבי יצחק יגדל בתורה ובמעשים טובים אמן וחזק ואמץ".

הפיוט מתחיל במעין הקדמה - אקדמות האומרת כי המחבר מבקש רשות לאמר דברי שבח לבורא עולם במילים ספורות, כי הרי אפילו אם כל השמים יהיו יריעת קלף שכותבים עליה, וכל עצי היער יהיו קולמוסין, וכל האנשים בעולם יהיו סופרים, לא היו מספיקים והיה זה בלתי אפשרי לתאר את גדולת הבורא ואת נפלאותיו, כאשר ברא את העולם בששת ימי המעשה, ולמרות שהבורא יתברך ברא מלאכים ושרפים אין ספור, המשבחים אותו ללא ליאות באהבה ויראה, הוא בחר בעם ישראל שיעבדו אותו, ונתן ליהודים את התורה. בהמשך הפיוט מתאר הפייטן את גודל מסירות הנפש וקידוש השם של היהודים המעונים ונרדפים בגלות בין האומות, והגויים עושים ככל אשר לאל ידם כדי להכריח את היהודים לוותר על אמונתם ולהתבולל, בכל זאת דוחים היהודים את כל פיתויי העמים, ונשארים נאמנים לה' מתוך אמונה ובטחון, שהגאולה בוא תבוא וה' יפצה אותם על כל סבלם. דבר זה מתואר באקדמות בצורת ויכוח בין אומות העולם לבין עם ישראל, הפייטן מסיים בקריאה לעם ישראל ולכל יהודי ויהודי להודות ולהלל לה' שבחר בנו ונתן לנו את התורה.

פיוט ה"אקדמות" נתקבל בשמחה והערכה והונהג לקרוא אותו בכל קהילות אשכנז, וכן בהרבה קהילות ספרדיות לפני קריאת התורה בחג השבועות, כיוון שהפיוט הנפלא חובר בארמית יש יהודים אשר לא מבינים אותו, עתה שעשינו הכרה עם פיוט קדוש זה, אמנם רק בקיצור ועל קצה המזלג, נוכל לומר אותו ביתר התלהבות, ולשמוח שמחה כנה ואמיתית בחג של קבלת התורה כי אם לא יום זה של מתן תורה לא היינו העם הנבחר - עם התורה. וזאת הכוונה בברכה שאנו אומרים לפני קריאת התורה "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו".

'אקדמות' בתופת השנה שנת ת"ש. (מאת לוי שייקביץ)

החורף הרפה מעט מתושבי גטו לודז' שבפולין, וקרני שמש ראשונות הסתננו אל הגיהנום, כדי להאיר את פניהם הכבויות של קרבנות השטן הנאצי. קשה לומר שאפשר היה לחוש תחושת אביב בגטו. גטו הוא פלנטה אחרת, שאיננה מושפעת משינויי עונות. קיץ, חורף, חום וקור — הכול כאן מתגמד למילה אחת: הישרדות. אך היו מי שהצליחו לחשוב גם על הישרדות רוחנית. על אף התנאים הבלתי־אנושיים וסכנת החיים התמידית, ניסו לשמור ככל יכולתם על התורה

והמצוות . יום אחד הבחינו דרי הגטו בזיפים המעטרים את סנטרו ואת לחייו של אברהם־הירש. "האם נסתתרה בינתך?", שאלו אותו בחרדה עמוקה" . הלוא יודע אתה מה גורלו של מי שמגדל זקן ופאות בגטו .!"ידידיו של אברהם־הירש דיברו על ליבו: "עת פיקוח נפש היא זו. גידול הזקן אינו בכלל המצוות שעליהן 'ייהרג ואל יעבור'. עשה טובה לעצמך". אך הוא לא השתכנע". הבינו", אמר לבסוף אברהם־הירש" , בחג השבועות יחול יום השנה לפטירת אבי. ביום הזה עליי לגשת ל'עמוד' ולהיות שליח הציבור. יהיה עליי לקרוא את פיוט 'אקדמות' לפני הציבור. אינני יכול לדמיין את עצמי , "השתלהב קולו, "משמש בעל תפילה בחג מתן תורתנו בלי זקן ופאות .!"

בינתיים קרב ובא חג השבועות . השמש שקעה, שערי הגטו ננעלו , והוכרז עוצר בסמטאותיו . אך בעבור אברהם־הירש וקומץ מקורביו — אין זה לילה רגיל. הוא עצמו, פניו נוהרות באור שאיש אינו יודע מניין נגה עליהן. זקנו הקצר ופאותיו מסודרים, וברוחב לב ובשמחה הוא מזמין את הציבור ל'בית הכנסת' הסודי שהכין. ואז נדהמו: עשבים וענפים ירוקים קישטו את החלל. המראה נראה תלוש כל־כך על רקע הגטו האיום . אברהם־הירש התייצב במהרה ליד עמוד התפילה שהכין, ובעיניים בורקות דחק בנכנסים להתעשת ולנער את התוגה והדאגה. "יהודים , שמחו!" , גער בהם בעליזות, "היום חג מתן תורה! דיי לדאגה . "אט־אט התחממה האווירה. כשהחלה תפילת החג השילו היהודים את העצב, ואפשרו למעט שמחה להזדחל לליבותיהם השבורים. אברהם־הירש נראה היה כמי ששרוי בעולם אחר . הוא התפלל ברגש ובדבקות, כאילו הוא נמצא בעיירת הולדתו.

למחרת התכנס המניין שנית. הפעם גברה התרגשותו של אברהם־הירש — הגיעה עת קריאת ה'אקדמות' . 'הוא זימר בקולו הערב, והמתפללים מחרים־מחזיקים אחריו. לא היה מאושר ממנו . שנתיים חלפו. סופה של המלחמה האיומה לא נראה באופק. אין יום שאין קללתו מרובה משל חברו. רבים אינם שורדים. אחרים נשלחים למחנות עבודה . שמעון קופר היה אחד ממתפללי המניין הסודי של חג השבועות בגטו לודז'. עם הזמן נדד והוגלה למחנה כפייה. יום אחד, בשעת ההפסקה , עמד בתור כדי לזכות במנת המרק הזעומה, שלא היה בה כדי להשקיט מעט מרעבונו, ופתאום שמע קול: "יהודים! שכחתם? היום חג השבועות ! זמן מתן תורתנו! בשעת המנוחה הבה נתפלל ונאמר 'אקדמות' . " 'היהודים בקושי הפנו את ראשם לעבר הקול הנלהב. מה שבועות , אילו אקדמות! בקושי נשמה באפם , מעונים וסובלים מקוצר רוח ומעבודה קשה. אך הקול הזה נשמע מוכר לאוזניו של שמעון קופר. הוא הסב את ראשו לעבר הדובר וצמרמורת עברה בגופו: זה אברהם־הירש ! בקושי הצליח לזהותו. כפוף גו, פניו מצומקות וקירחות מזקן ומפאות , ובמקומם צלקות — מן הסתם סימני מקלו של סטלמן, הקלגס האכזר . אבל קופר היה משוכנע בלי צל של

ספק — זה אברהם־הירש, או לפחות בן־דמותו או צילו. האיש השתנה כל־כך בשנתיים שחלפו ... אך כשאברהם־הירש הוציא מכיסו סידור קרוע והחל להתפלל, וקולו החם מילא את האוויר — זה היה שוב אברהם־הירש מגטו לודז'. הנעימה והרגש לא קהו; הגו השחוח הזדקף, והקול שב והסתלסל בדבקות. וכאשר החל לפזם את ה'אקדמות', נמחק כל זכר של מכאוב מפניו. וכך, בלב מחנה העבודה, נראתה תמונה סוריאליסטית: בין הדחפורים הגדולים, קרונות המשא המלאים עפר, שהעמיסו עובדי הכפייה בכותנות הפסים, התכנסה קבוצת אסירים קטנה. הם היו צעירים במיטב שנותיהם, אך כולם נראו קשישים וחלולים, לבושי סחבות ומזי רעב. ובלב התופת עומד לו אברהם־הירש ושר מעמקי נשמתו את ה'אקדמות'. 'היו בין האסירים מי שלא הכירו את ה'אקדמות', וייתכן שמימיהם אף לא ביקרו בבית הכנסת. אך נשמתם נשבתה בקדושת התפילה. כך עמדו להם בדממה, מוקסמים ומאזינים למילים המהללות את נותן התורה. באותם רגעים שכחו היכן הם נמצאים ואילו איומים מרחפים מעל ראשם. באותם רגעים התעלו לעולם עילאי שכולו נשמה ורוח (על־פי סיפורו של שמעון קופר ב'אני מאמין')

בירור מקיף אודות מנהג אמירת אקדמות והמעשה המופלא שנקשר בו (נחום זאב רוזנשטיין)

המקור הקדום ביותר למנהג אמירת אקדמות

בקהילות אשכנז נהוג מקדמת דנא לומר בחג השבועות פיוט מיוחד לפני קריאת התורה. פיוט זה נאמר בארמית ומתחיל במילים "אקדמות מילין". מנהג זה הוזכר בספרי רבותינו הראשונים, ומובא במחזורים ישנים כבר במאה ה"ג דהיינו לפני כ-800 שנה. במנהג זה נכרך מעשה מופלא. וננסה לסקור את תולדות המנהג מחברו והמעשה המופלא שנקשר בהם.

בספר המנהגים לרבי אברהם קלויזנר שהיה רבם של גדולי בעלי המנהג האשכנזיים נאמר "בשבועות אומרים הדיברא אקדמות מילין אחר סיום פסוק ראשון דקריאת התורה שהוא בחדש השלישי באו מדבר סיני". מנהג זה הובא גם בספרי תלמידיו רבי אייזיק מטירנא (ספר המנהגים) ור' זלמן יענט. ואף המהרי"ל אבי מנהגי אשכנז שחי באותו דור כותב בספר המנהגים שלו (הלכות שבועות ד"ה [ג] ש"צ) "במגנצא אין אומרים שום דיברא רק יום ראשון אקדמות מילין בסיום פסוק בחדש השלישי".

שם מחבר האקדמות, ותוכן האקדמות

בספרי המנהגים הללו לא הוזכר שמו של מחבר הפיוט אבל באקרוסטיכון [ראשי התיבות הראשונות בכל משפט] של הפיוט אנו מוציאים את שמו "מאיר ברבי יצחק יגדל בתורה ובמעשים טובים אמן וחזק ואמץ". רבי מאיר חי לפני כ-900 שנה והיה מרביתו של רש"י, כמובא בסדור רש"י (סי' קעד, ושבלי הלקט סי' רצ) "ושמעתי מפי אותו צדיק, והנהגתי אני במקומי". ונפטר בחייו שהרי מביא פירושים בשמו בפירושי הנ"ך, (הושע ו ט, עמוס ג יב, ותהילים עג יב), בתוספת התואר "זכר צדיק לברכה".

תוכן הפיוט מתחיל בבקשת רשות, ואח"כ ממשיך בשבח להקב"ה שברא את העולם רבבות המלאכים וצבא השמים העומדים ומשרתים אותו, ופחד והדרת גאונו, ושליטתו בכל העולמות, ושבח עם ישראל שחביבים עליו מהמלאכים, שלומדים תורה, ותפילתם מתקבלת, ומתואר מה שיקרא לעתיד לבא בקיבוץ עם ישראל, בהתנקמות בשונאי עם ישראל ובשכר הצדיקים בסעודת הלוויתן.

פיוט האקדמות הוא 'רשות' למתורגמן ולכן נאמר בארמית

רבים וטובים ניסו להסביר מה טיבו של פיוט זה ולמה נאמר בארמית, ונאמרו השערות רבות בעניין זה. ההסבר הנכון הוא שפיוט זה הינו פתיחה ורשות למתרגם, שהרי בזמנם היה נהוג לתרגם את פסוקי התורה תוך כדי הקריאה בה, קודם התרגום היה אומר המתרגם פתיחה בארמית שהיא שפת התרגום. יתכן שזהו שריד למנהג זה. סברא זו מתקבלת יותר לאור דברי התוספות (מגילה כד ע"א ד"ה ואם, ראה גם במחזור ויטרי לתלמידו של רש"י סי' קו) שבזמנם נהגו לתרגם רק בפסח ובשבועות. וכזכר למנהג זה נותרה לנו הפתיחה של מתרגם הקריאה בחג השבועות¹.

במחזורים מאותה תקופה מובאים עוד פיוטים שבארמית שכנראה אמר המתרגם תוך כדי קריאת התורה. סמוך לעשרת הדברות נאמר הפיוט "ארכין ה' שמיא", ויש מקומות שהוסיפו פיוט לפני כל אחת מעשרת הדיברות כגון "ארעא רקדא" לפני אנכי ה' אלוהיך, ו"אמר יצחק לאברהם אביך", לפני כבוד את אביך ואת אמך. ואת הפיוט "יציב פתגם" אמרו אחרי הפסוק הראשון של ההפטרה. מנהגים אלו הוזכרו גם מספרי המנהגים שהבאנו לעיל. גם במחזור ויטרי שלפנינו עמ' 335 הובא פיוט קצר הדומה בתוכנו לאקדמות, ואח"כ מובא התרגום לכל עשרת הדברות, ואחר כל דיבור מובא פיוט קצר בענין אותו דיבור.

¹ כן כתב רבי וולף הידנהיים הרו"ה בספרו 'הבנת הנקרא' שלהי ספר שמות, וכ"כ בספר שולחן הקריאה הל' קריאת התורה סי' י"ז סק"א, וכן הביאו בשם רבי שמשון שפירא אביו של המהר"ם שפירא בספר זכרון לבנו שנקרא זכרון מאיר, וכ"כ בספר אוצר כל מנהגי ישורון.

מקור קדום נוסף למנהג זה נמצא בדברי המהר"ם מרוטנבורג רבם של כל בני הגולה (שו"ת (פראג) ח"ד סימן נט) "שאלת אם הקורא בתורה יכול לומר [בחג השבועות בקריאת עשרת הדברות לאחר קריאת כל דבור ודבור היו אומרים פיוט הנקרא "דברא" ע"פ תרגום ירושלמי "דברא קדמאה", ונודע לנו י"ז דברות והן לדיבר הראשון והשני והתשיעי ב' לכל אחד ואחד, לדיבר השלישי והשביעי ג' לכל אחד ואחד, ולשאר הדיברות, אחד לכל אחד ואחד] "דברא", הא אמר סוף פרק בני העיר (ל"ב ע"א) "הקורא בתורה לא יסייע למתורגמן כדי שלא יאמרו תרגום כתוב בתורה". [בסוגריים, דברי המהדיר].

מחלוקת הפוסקים אם לומר את האקדמות קודם הברכה, או אחריה, או אחר הפסוק הראשון,

כאמור המנהג הקדום היה לקרוא את ה"אקדמות" אחר הפסוק הראשון של קריאת התורה בחג השבועות.

כמו שהבאנו לעיל מספר המנהגים לרבי אברהם קלויזנר שהיה רבם של גדולי בעלי המנהג האשכנזיים, ומשאר הגדלים בעלי המנהג, אך לאחר זמן ערערו חלק מהפוסקים ובראשם הט"ז (סי' תצד סק"א) על מנהג זה, וטענו שאמירת ה"אקדמות", נחשבת כהפסק בקריאת התורה בין ברכות העולה בתורה וקודם אמירת שלושה פסוקים, והרי אפילו לדבר בדברי תורה אסור (סי' קמו סכעיף ב), וכ"ש בשבת זה שאינו מעניין הקריאה כלל. ולכן יעצו לאומרו קודם ברכת כהן העולה לתורה.

בתחילה הייתה התנגדות רבה לשינוי המנהג הקדום לומר את האקדמות אחר הפסוק הראשון, ובתשובות הנמצאות בידינו אין כמעט אחד מגדולי הפוסקים של האריך בנימוקים הלכתיים להשאת המנהג על מתכונתו הישנה. הראשון שעסק בכך היה ה"שער אפרים" אבי אמו של החכם צבי ובשו"ת שלו (סי') האריך להוכיח שאין לשנות מהמנהג, רוב התשובה שנשלחה לונציה שבאיטליה עוסקת בשאלה האם בי"ד ספרדי יכול לפסוק בויכוח שיש בקהילה אשכנזית האם לומר את ה"אקדמות" אחרי הפסוק הראשון, או לפניו כדי שלא יהיה הפסק, או שהם פסולים לדון בכך כיון שהם לא נוהגים לומר "אקדמות", ודעתם נוטה שלא להפסיק ולאמרו אחר שהתחיל לקרוא בתורה. ואם ניתן להם להכריע יבטלו את כל מנהגי האשכנזים כיון שהם הרוב. ומאריך שם להוכיח שאין לבטל את המנהג שהוא מנהג וותיקים ואין כח ביד אדם לבטלו, ומצדיק שיש לאמרו אחר הפסוק הראשון. ובכוונה קבעו אותו במקום זה, כיון שמיד אחר הברכה הרי זה הפסק שאסור ודאי לעשותו כמו שאין להפסיק בשיחה בין ברכת המוציא לאכילת הפת, ואחר הפסוק השלישי או השני נחשב שכבר גמר את מעשה הקריאה, שהרי יוצא ידי חובת קריאה אחרי שלוש פסוקים (סי' סי')

קמ), וי"א אחרי שתי פסוקים (מהרי"ק סי' קעח). ולכן תיקנו אחרי פסוק ראשון שהוא באמצע קיום המצווה. וכך נפסק גם בחק יעקב בגליון השו"ע לר' יעקב ריישר. ובבאר היטב (תצד סק"ב) כתב שאין להשגיח בדברי החק יעקב ויש לנהוג כט"ז, וכן מנהג פולין. ובשו"ת שבות יעקב לבעל החק יעקב הובאה תשובת תלמידו ר' גרשון קאבלענץ מיום ב' ו' חשון תע"ח, ובה האריך להצדיק את דברי רבו לקיים את המנהג הישן ודלא כט"ז. ומסביר שם שתיקנו לאמרם אחר פסוק ראשון משום שהוא על שבח התורה ואין לשוררו אלא כשהתורה פתוחה ולכן צריך להמתין עד אחר התחלת הקריאה דאין לפתוח הס"ת עד אחר הברכה ובין ברכה לקריאה אין להפסיק.

אף במגן אברהם שחי דור אחרי הט"ז (ריש סי' קמו) משמע שנהג לאמרו אחר הפסוק הראשון כמנהג הישן. והפנים מאירות (ח"ג סי' לא) כתב "ודע לך כי נהירנא בימי חורפי שרצה רב אחד לנהוג כדעת הט"ז ולא הניחו הקהל לשנות מנהגם ואני ג"כ כל ימי לא הנהגתי כמותו וכל המשנה ידו על התחתונה. ועל טענת הט"ז שיש בכך הפסק, השיב הפנים מאירות שכאשר גם הבעל קורא מפסיק בקריאת התורה ומתחיל לשורר ואח"כ קורא בתורה והכל שומעים את הקריאה מהבעל קורא אין בכך הפסק, ומותר להפסיק בעניין זה כמו שמפסיקים לקרובץ (ראה טור סי' סח). ואין כאן חשש ברכה לבטלה דדומה כמו שמברך על המזון המוציא והתחיל לאכול דמותר להפסיק ולדבר באמצע אכילה והמפורסמות אין צריכין ראייה שמנהג זה נתיסד משנים קדמוניות לפני איתני וגאוני ארץ והלבוש מביא מנהג זה. ופיוט זה הוא שיר ושבח גדול שקיימו וקיבלו עליהם דורות ראשונים שהיה חביב בעיניהם מרוב קדושתו. ואפילו לאליהו אין שומעין לבטל המנהג ומנהג עוקר הלכה ק"ו בהקדמות לשורר שיר הקדוש הזה שאין כאן עקירת הלכה על כן אין לבטל המנהג ולדעתי המבטל פוגע בכבוד ראשונים".

אך למרות זאת ברבות הזמן ובפרט לאחר פסיקת המשנה ברורה (סי' תצד סק"ב), התקבל תיקונו של הט"ז למנהג, והיום נהגו רוב קהילות ישראל לאומרו קודם ברכות הכהן העולה לתורה.

אחד הפוסקים החשובים שהצדיק בזמנו את השארת המנהג על מתכונתו הישנה, דהיינו שיש לומר "אקדמות" אחר ברכת הכהן וקריאת הפסוק הראשון, הוא האליה רבה, ובדבריו נמצא טעם מעניין למנהג זה. וז"ל "נמצא נדפס בלשון אשכנז ישן נושן מעשה באריכות דעל מה תיקנו אקדמות, וכו', וכיון שהמעשה היה במדבר לכן תיקנו לאמר אחר "במדבר סיני" זכר לנס".

הנוסח הקדום ביותר של המעשה המופלא שהוזכר באליה רבה, שבגללו תוקן אמירת פיוט האקדמות

כבר לפני כ-400 שנה אנו מוצאים מעשה מופלא בנוסחאות שונות המתאר כיצד נכתב פיוט זה, תחת הכותרת "מגילת רבי מאיר".

מעשה זה הוזכר בקיצור בספר בית יער הלבנון לר' אברהם יגל מחכמי איטליה (נפטר שפג והתכתב בהלכה עם גדולי דורו כרמ"ע מפאנו, ועוד, והזכיר בדבריו כתב ששלחו רבני צפת מרן הבית יוסף המבי"ט ועוד, לרבני איטליה על פריצות גדר ביין נסך וריבית ושטענז), שנמצא בכת"י, וקטעים ממנו הודפסו במקומות שונים, וז"ל "ולקהילות הקדושות בני אשכנז נמצא מגילה אחת אשר קצתם נוהגים לזכרם בשבועות... מזכרון נס נעשה ליהודים בארצות אשכנז במקום מלך עריץ אשר לקול כומר אחד אשר... בכשפיו הרג והכה... ביהודים מכה רבה והיה מבקש להשריש ביצתם מארץ החיים והתכנסו כל קהילות היהודים אל המלך ושאלו זמן להביא גם המה איש בפרץ ויוכל להלחם עם הכומר ההוא בפעולותיו ודבריו ובזמן המקובל מהמלך הביאו איש עתי מבני עשרת השבטים אשר דבר בחכמתו על כומר ההוא והציל היהודים מידו". בתיאור זה לא מוזכר "מדבר", וכ"כ הוא לא מוזכר בנוסחא שהופיעה משנת תנ"ד (1694) ואילך, [ראה להלן], ולכן בהכרח שלפני האליה רבה הייתה נוסחא אחרת.

לאחרונה התגלתה גרסא מפורטת למעשה, והיא הגרסא הקדומה ביותר שלפנינו, שהועתקה ותורגמה בשנת ש"צ (כת"י פריס – כי"ח 152/7 ס' 3243 במכון לתצלומי כתבי יד עבריים שבבית הספרים הלאומי) מכתב יד קדום יותר שנכתב באידיש, ע"י ר' ישראל כהן, ונדפסה בשנת ת"כ. ובה מתבאר למה הייתה כוונת האליה רבא. כיון שהסיפור ארוך נעתיק אותו בקיצור ובראשי פרקים.

"בימי הקיסר אנדיס מרטין די לאנצי [בשנת ד"א תע"א] היו בעולם מכשפים רבים, ונתחברו יחד ובנו גלגל אחד, וקשרו אליו בחכמתם שד אחד. וכאשר רצו אנשים ללמוד את חכמת הקסם היו יושבים על אותו גלגל, והשד היה בוחר אחד מהם כשכר ועושה בו כל חפצו והורגו, ושאר התשעה היה מלמדם מלאכות קסם וכשפים, והיו רבים שעשו כך, ולמדו ממנו את חכמת הכישוף. פעם אחת באו עשרה יהודים לאותו גלגל, ואחד מהם שחשש שיבחר בו השד כשכר קרא קריאת שמע. והשד שפחד מכך כעס ושבר את הגלגל והרג את שאר תשעת היהודים.

אחד תלמידיו של אותו שד היה כומר גדל קומה וכוש, ורצה לנקום על שבירת הגלגל ע"י יהודי. והרג בכח כישופו שלושים אלף ושמונה מאות וששים יהודים, ע"י נגיעה קלה במצחם. והתלוננו אצל הקיסר, והסכים הכומר המכשף להפסיק, בתנאי שבתוך שנה יבוא איש מהיהודים וילחם עמו ואם ינצח את הכומר יפסיק להרגם, ואם הכומר ינצח יהרג ח"ו את כל היהודים. והיהודים פחדו מאד והתפללו וצמו ונתנו צדקה וחזרו בתשובה.

אחר זמן התגלה לחכמים בחלום שהאיש שיכול להלחם עם אותו כומר הוא אחד מבני עשרת השבטים הנמצאים מעבר לנהר סמבטיון שזרק אבנים כל השבוע ונח בשבת. ובעצה אחת החליטו לשלוח את רבי מאיר החזן עם מלוויים שילך אל מעבר לנהר סמבטיון לקרוא לאותו איש. ועבר לבדו את הנהר בשבת מחמת הפיקוח נפש שבשליחותו. וכשהגיע לשם רצה בית הדין של השבטים לדון אותו לסקילה על שחילל שבת. וכשראו את איגרתו שהגיע מחמת פיקוח נפש. והפילו בני עשרת השבטים גורל מי ילך להציל את היהודים ועלה הגורל ליהודי פיסח זקן וקטן שנקרא דן, ועבר את הנהר בשבת מחמת הפיקוח נפש, ורבי מאיר נשאר שם כיון שלא היה בחזרתו היתר של פיקוח נפש, ואף גיטין לא כתבו לנשותיהם כיון שענין זה לא דחה את השבת, ונשארו נשותיהם עגונות.

כשהגיע אותו יהודי זקן למקום בו אמורה להתקיים המלחמה בכישוף עם הכומר, התקבצו לשם הקיסר היהודים וגויי הארץ. בתחילה יצר אותו כומר בכוחות הטומאה נס [דגל] של נחושת כבד שכדי לסחוב אותו צריך שבעה אנשים, וע"י כישוף זרק אותה לאדמה ונבלע ולא ניכר מקומו. ואמר לזקן שינסה להוציא את הנס מהאדמה, והזקן אחר שרחץ ידיו הצליח בנס להוציא את הנחושת ולזרוק אותה באוויר לגובה רב, ואמר לכומר שינסה להורידה ואם לא יצליח יהרגנו וראשו יהיה תלוי על אותה נחושת, ואח"כ יוליך אותה עם גויותו למדבר ויקברנה שם במקום שלא ייוודע לאיש, ולא הצליח אותו כומר להורידה.

אח"כ עשה הכומר ניסיון שני וברא שני אבני רחיים גדולות טוחנות, ואח"כ עשאם בכישוף לחתיכות מפוררות בידו. והזקן אמר שבכח הקב"ה יכול גם הוא לעדשות כן, ובתחילה עשה מאותם פירורים הר גבוה, ונפח אח"כ באפיו והתחלק ההר לשנים, וגיבלם – לש אותם ונעשו משני חלקי ההר שני רחיים גדולות מהראשונים שעשה הכומר, ואח"כ פוררם לחול דק, ושוב יצר מהם רחיים, והכומר רצה להוריד את הרחיים ולא יכל.

אח"כ יצר הזקן שלהבת אש בוערת שאינה מזיקה, ושרף באש זו את כל מלמדי הכישוף של הכומר. ואמר לכומר שינסה לכבותה, והביא הכומר מים רבים בכישוף ולא הצליח לכבות את האש. ורק היהודי הזקן הצליח להעלים את האש. והתייאש אותו כומר מחייו, והתחנן לזקן שלא יהרגנו.

וכל אותו זמן עמדו אותו נס [דגל] מנחשת, ואותם רחיים באויר, ואמר הזקן שיעשה עוד ניסיון אחד - שהכומר שינסה לכופף עץ שעמד שם ולא נחתך מעולם, ולא הצליח. ואמר הזקן עכשיו תנסה אתה להחזיקנו ואני לכופפו, ולאחר שהזקן כופפו בקלות, אמר לכומר שיאחז בראש העץ וישר אותו. ואמר הזקן לנמצאים שם "ראו אם יש בו כח להחזיקו אחרי שאני אעזוב את ראש האילן בידו", וכשעזב הזקן את ראש העץ התיישר העץ במהירות והכומר הועף מראש העץ וראשו ניתץ בנס הנחושת שהיה באויר, וגופו נטחן בריחים שהיו שם. ואח"כ פרחו כל הדברים הללו למדבר.

כך ניצלו היהודים, והקיסר ושריו הודו כי ה' הא-לוקים הוא מלך ישראל וגואלו וחזרו היהודים בשמחה לבתיהם. ולמחרת שהיה ערב שבועות חיבר אותו זקן מעשרת השבטים את פיוט האקדמות כשבראשי בתיו "רבי מאיר בר רבי יצחק יגדל בתורה ובמעשים טובים אמן חזק ואמץ", שיש בו שבח הקב"ה והטובות שיקרו להולכים בדרכיו שומרי תורתו ומקיימי מצוותיו, ויש בו דברים על רום העולם והניסים שנעשו לאבותינו במצרים וחזק אמנותו והטוב הצפון לעם ישראל וסעודת הליותן. ואמר להם שלזכר שמו שיאמרו פיוט זה ביום ראשון של שבועות, כשספר פתוח אחר הפסוק הראשון של קריאת התורה "בחודש השלישי באו מדבר סיני", לזכר הדבר שגויות אותו כומר הסתלקה למדבר, וכך עשו, והתפשט המנהג בכל קהילות אשכנז. ואח"כ נשא אותו זקן אשה וילדה לו בן וקראו מאיר, ויוצאי חלציו של אותו ילד נקראו בשם דן ע"ש אבי אביהם. ונתנו לו היהודים לזקן ולצאצאיו מתנות ומחיה לו לכל חייהם, כיון שבזכותו ניצלו. ומסיים הכותב "ברוך ה' אלוקי ישראל עושה נפלאות לבדו, וברוך שם כבודו לעולם, וימלא כבודו את כל הארץ. ישראל כהן בב"א אברהם יצ"ו כותב בשנת ש"ץ ליצירה. ואחלה פני ב' להגות בזה הספר אני וזרעי וזרע זרעי מעתה ועד עולם".

גירסאות אחרות למעשה הנ"ל

מאוחר יותר הובא מעשה זה בשנת תנ"ד בשינויים קלים, וביניהם שהתאריך בו ארע המעשה לגרסא זו היה בשנת קכ"א. ושהיהודי שהגיע מעשרת השבטים נקרא שם "היהודי האדמוני" ע"ש צבע שעריו. לפי גרסא זו את פיוט ה"אקדמות" חיבר רבי מאיר, בזמן שליווה את היהודי האדמוני, לפני שחצה בחזרה את נהר הסמבטיון,

והוא העביר את המנהג לקהילות אשכנז. לפי המסופר באותו מעשה רבי מאיר נשא לאשה את בתו של היהודי האדמוני, והיהודי האדמוני נסע לאשה את בתו של רבי מאיר.

ובספר מעשה גבורות ה' (שנת תרע"ו) המביא את תרגום המעשה באידיש מכת"י שהיה לפניו, ובגרסתו כתב שפיט אקדמות נתחבר כבר ע"י בזמן קדום והיה נאמר ע"י עשרת השבטים בחג השבועות. ורק החלק הראשון בו יש ראשי תיבות של רבי מאיר התחבר ע"י רבי מאיר. תיקון נוסף מובא שם שהמעשה היה בשנת ד"א תשס"א ולא בד"א תס"א, כדי שזמנו יתאים לזמן הסמוך לחיי רש"י שהזכיר דברים ששמע מרבי מאיר

בוורמייזא עירו של רבי מאיר ש"ץ לא נהגו לומר אקדמות

מענין לציין שבוורמייזא עצמה מקום מגוריו של רבי מאיר לא נהגו לומר אקדמות. כמו שנאמר במנהגי ר' יוזפא השמש של וורמייזא (כת"י וורמייזא עמ' 30), ובמנהגים של ליווא קירכהיים הובא טעם הדבר "כי פעם אחת היה פה ק"ק גרמויזא חזן אחד ואמר אקדמות בקול נעים וכוונה גדולה, לאחר שסיים לקח אותו א-לוקים ועל כן אין אומרים אותו". עוד נציין שבספר "מעשה ניסים" לר' יוזפא השמש בעיר וורמייזא לא הובא המעשה הנ"ל עם רבי מאיר ש"ץ, ורק הוזכר כבדרך אגב [סיפור כב], הגלגל שבאמצעותו נהיה אותו כומר בעל כוחות כישוף

ערעורים על נכונות המעשה הנ"ל

הרוו"ה רבי וולף הידנהיים במחזור שלו לשבועות פקפק במעשה זה עם רבי מאיר ש"ץ, וכתב שאם קבלה היא נקבל. עוד יש להעיר שעובדת ציון מקום קבורתו בכמה מקומות בארץ ובחו"ל, כדלהלן, מהווה סתירה לסיפור זה שהרי לפי הסיפור נשאר רבי מאיר אצל עשרת השבטים ונפטר שם. מסורת אחת אומרת שרבי מאיר בר' יצחק בעל ה"אקדמות" נקבר בארץ ישראל, וקברו נמצא ביישוב הערבי ג'ש-גוש חלב. ישנה גם השערה עממית אחרת, כי רבי מאיר בעל הנס הקבור בטבריה הוא רבי מאיר בעל "האקדמות", שלפי האגדה המסורתית היה מלומד בנסים. אבל אין זו יותר מהשערה עממית. ויש מסורת נוספת שרבי מאיר בר' יצחק בעל ה"אקדמות" בא לעיר לובלין שבפולניה ושם מקום מנוחתו. עוד כתבו שכיון שבספר הזכרת נשמות של קהילת וורמייזא מוזכר רבי מאיר, וכך כתוב: "רבנו מאיר בר' יצחק שליח צבור שתיקן שבחות למקום", יש להניח כי אם בקהילת וורמייזא נהגו להזכיר את נשמתו, הרי שנקבר בוורמייזא. עוד ראה בספר "תולדותיה ומקורותיה של שירת אקדמות" לרב נתן סג"ל ברגר ז"ל, בודפסט, תש"ו. יצא לאור בתרגום מהונגרית

בבני ברק, שנת תשל"ג. וקובץ אור ישראל (מאנסי) שנה ב' גליון ד (ח), במאמרו של הרב דוד יצחקי.